

Területi Statisztika

Közzététel: 2020. január 17.

A tanulmány címe:

Az 1952. évi helyzetkép-statisztikai adatgyűjtés (megjelent: 1952)

Szerző nélkül

<https://doi.org/10.15196/TS600102>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
  - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 60. évfolyam 1. számában megjelent, Az 1952. évi helyzetkép-statisztikai adatgyűjtés (megjelent: 1952) c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Az 1952. évi helyzetkép-statisztikai adatgyűjtés

Snapshot survey for 1952

Statisztikai Értesítő
2. évfolyam (1952)
1. szám 10–11. oldal

Kulcsszavak:

helyzetkép-statisztika,
városok és községek fejlettsége,
intézményekkel való ellátottság,
helyi közlekedési viszonyok,
közművekkel való ellátottság

A Központi Statisztikai Hivatal Felügyeleti főosztályának Város- és községstatisztikai osztálya a városi és községi helyzetkép-statisztikai adatgyűjtést 1952. március hónapban végezte. Az adatfelvétel az ország valamennyi városára és községére vonatkozott. Az adatszolgáltatásért a helyi tanácsok voltak felelősek, az ellenőrzés feladata pedig a járási, illetve a megyei statisztikai csoportokra hárult. Az említett felvétel előkészítésével foglalkozó tanulmány röviden ismerteti a helyzetkép-statisztika fogalmát, feladatát és jelentőségét, valamint az adatgyűjtéssel kapcsolatban a tanácsokra háruló feladatokat.

Unchanged reproduction of a study published on pages 10-11 of issue 1 in the second volume of our journal.

The Town and Village Statistics Division of the Supervision Department of the Hungarian Central Statistical Office conducted a snapshot survey on towns and villages in March 1952. The survey covered all towns and villages in the country. Local councils were responsible for providing data and the monitoring was carried out by district and county statistical groups. The study on how to prepare the said survey briefly describes the concept, role and significance of snapshot statistics and the data collection tasks of local councils.

Keywords:

snapshot statistics,
city and village development,
supply of institutions,
local transport conditions,
supply of utilities

A Központi Statisztikai Hivatal Felügyeleti főosztályának Város- és községstatisztikai osztálya a városi és községi helyzetkép-statisztikai adatgyűjtést 1952. március hónapban végzi. Az adatfelvétel az ország valamennyi városára és községére vonatkozik. Az adatszolgáltatásért a helyi tanácsok felelősek, az ellenőrzés feladata pedig a járási, illetve a megyei statisztikai csoportokra hárul, ezért szükségesnek tartjuk, hogy a helyzetkép-statisztika fogalmát, feladatát és jelentőségét, valamint az adatgyűjtéssel kapcsolatban a tanácsokra háruló feladatokat röviden ismertessük.

Helyzetkép-statisztikán egész röviden a települések – városok, községek, külterületi lakotthelyek – minden oldalra kiterjedő megfigyelését, teljes (komplex) leírását értjük. A helyzetkép-statisztika feladata tehát mindazoknak a jelenségeknek statisztikai vizsgálata, amelyek a települést jellemzik, annak fejlődésére bármilyen módon hatással vannak; célja pedig az, hogy a város- és községfejlesztési tervek készítéséhez, valamint azok teljesítésének ellenőrzéséhez adatokat szolgáltatasson.

Melyek azok az adatok, amelyek a településeket minden oldalról jellemzik, azokról teljes képet adnak?

Ezek közül a leglényegesebbek: a földrajzi és települési viszonyokra, a település nagyságára és jellegére, a település lakással, közművekkel, utakkal, egyéb gazdasági, egészségügyi, szociális és kulturális intézményekkel való ellátottságára, a tájban betöltött szerepére stb. vonatkozó adatok.

Felmerül az a kérdés, hogy miért van szükség helyzetkép-statisztikára és hogy egyáltalán szükség van-e külön önálló statisztikai ágra, amikor az előző szakaszban felvetett szempontokra, illetve kérdésekre vonatkozóan az egyes szakstatisztikák gyűjtenek és szolgáltatnak adatokat?

A kérdés első felére igen egyszerű a válasz: helyzetkép-statisztikára elsősorban a város- és községfejlesztési (beruházási, városrendezési) terveket készítő szervezeteknek (Országos Tervhivatal stb.) van szükségük. Ugyanis község és városfejlesztési tervet csak úgy lehet készíteni, ha olyan általános kép áll a tervező szerv rendelkezésére, amely a község (város) helyzetét, tevékenységének valamennyi megnyilvánulását, *minden oldalról, összefüggéseiben* szemlélteti. Az ilyen, ún. komplex leírás lehetőséget nyújt arra, hogy a község vagy város helyzetéről teljes képet kapjunk függetlenül attól, hogy az ezzel kapcsolatos feladatok ellátása melyik népgazdasági ág hatáskörébe tartozik.

A kérdés második felére szintén egyértelműen és világosan lehet válaszolni. Az igaz, hogy a városi és községi helyzetkép-statisztika a községben, illetve városban az egyes népgazdasági ágakra (esetleg ezeken belül egyes vállalatokra, üzemekre) vonatkozóan is gyűjt adatokat, mégsem áll hatásköri összeütközésben az egyes szakstatisztikákkal. A *városi és községi helyzetkép-statisztika* nem az egyes gazdasági ágakat (ezeken belül az egyes vállalatokat) vizsgálja, hanem a települést, amelyhez ezek a gazdasági ágak tartoznak és azt jellemzik.

Így például az ipar területén nem az egyes vállalatok működésére, berendezésére, termelésére stb. vonatkozóan gyűjt adatokat, hanem azt vizsgálja, hogy az iparosítás

milyen hatással van a község fejlődésére (az iparfejlesztéssel kapcsolatos munkáslakás-építés, egészségügyi, szociális és kulturális intézmények létesítésére stb.). Vagy például nem az érdekli, hogy hány orvos van az országban, és azok hogyan oszlanak meg szakképzettség, munkakör stb. szerint, hanem az, hogy hány községben van és hányban nincs orvos; ahol van, ott kielégíti-e a lakosság szükségleteit, ahol nincs, ott milyen távolságra van a legközelebbi stb.? Vagy pedig a közoktatás terén nem azt vizsgálja, hogy hány tanuló van és milyen azoknak a tanulmányi eredménye, hogy oszlanak meg származás szerint; hanem azt, hogy a községben elegendő-e a tanulók számához viszonyítva az iskolák, tantermek és tanerők száma stb.

*

Az előbbiekből látható, hogy a helyzetkép-statisztika igen nagy területet ölel fel, s benne a gazdaság- és társadalomstatisztika különböző szakágai találkoznak, illetve szorosan összefonódnak, azonban mégsem egyenlő a különböző szakstatisztikák területileg bontott adatainak összegével. A leglényegesebb különbség a helyzetkép-statisztika és az egyéb szakstatisztikák között abban áll, hogy itt a felvétel egysége a település (város, község, külterületi lakotthely) és az egyes népgazdasági ágakra vonatkozóan – amint már említettük – a helyzetkép-statisztika csak annyiban gyűjt adatokat, amennyiben azok a települést jellemzik. Ebből következik, hogy a helyzetkép-statisztika elsősorban a települést érintő általános problémák vizsgálatára, illetőleg eldöntésére szolgálat adatokat, míg a részletkérdések megoldásához speciális, részletes adatfelvételre van szükség. Így például a helyzetkép-statisztika adatai rámutatnak arra, hogy egy városban szükség van valamilyen egészségügyi intézmény vagy közüzem létesítésére, de azok építési és felszerelési terveinek elkészítéséhez nem szolgálat adatokat, de ez nem is feladata.

A következő tisztázandó kérdés az, hogy a helyzetkép-statisztika eredeti felvételt hajtson-e végre, vagy pedig az egyes szakstatisztikák már meglevő adatait használja fel?

Általános elv az, hogy a helyzetkép-statisztika a lehetőség szerint a már meglevő adatokkal dolgozzék és kerülje az eredeti felvételt. A gyakorlat azonban ma még azt mutatja, hogy a helyzetkép-statisztikának túlnyomórészt eredeti felvétellel kell folyamodnia, ugyanis az illetékes minisztériumok és egyéb szervek, de a hivatal illetékes szakosztályai sem rendelkeznek olyan adatokkal, amelyek a helyzetkép-statisztika igényeit kielégítenék. Igen fontos, a város- és községfejlesztési tervek készítéséhez elengedhetetlenül szükséges adatokra vonatkozóan – mint például a belterületi utak, utcák és terek hossza, területe, burkolatuk szerinti megoszlása; a szolgáltató vállalatok stb. – még egyáltalán nem történt felvétel, más területen pedig a meglevő adatok hiányosak és a megfelelő csoportosításban nem állnak rendelkezésre.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy feltétlenül szükség van önálló helyzetkép-statisztikára, amely nélkül teljes város- és községfejlesztési tervet készíteni nem lehet. Ezt igazolja az a sok megkeresés és érdeklődés, amely különösen az utóbbi időben az Országos Tervhivatal, a Belügyminisztérium, a Területrendezési Intézet, a

Városépítési Tervező Intézet és több más szerv részéről a városok és községek fejlettségét, gazdasági, szociális és kulturális intézményekkel való ellátottságát mutató adatokra vonatkozóan a Központi Statisztikai Hivatalhoz beérkezett.

*

A felszabadulás után az ország újjáépítésével megindult településeink tudatos fejlesztése is.

A városok és községek fejlesztése az Országos Tervhivatal és a Belügyminisztérium által készített tervek alapján történik. Ezeknek a nagyarányú terveknek az elkészítéséhez elengedhetetlen szükség van a statisztikai adatokra. Olyan adatok kellenek, amelyek megmutatják a települések fejlettségének mai állapotát, feltárják a hiányosságokat, rámutatnak a szükségletekre s ezáltal meghatározzák a legsürgősebb teendőket is. Ezt a feladatot a helyzetkép-statisztikának kell betöltenie, amelyet szükségszerűen éppen a város- és községfejlesztés hívott létre.

Az első helyzetkép-statisztikai felvételt – amelyet mai szemmel csak kísérletnek tekinthetünk – a Belügyminisztérium Területszervezési osztálya tervezte meg, és kérésére a Központi Statisztikai Hivatal hajtotta végre 1947 decemberében. Az adatfelvétel csak a községeket érintette, és a kérdőívek többszáz kérdőpontban a község gazdasági, kulturális és szociális helyzetét, igazgatási és gazdálkodási tevékenységét a legapróbb részletekig felölelték.

A nagyarányú adatgyűjtés nem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket. Hiányzott a bizonylati alátámasztás és mindenekelőtt hiányzott az elengedhetetlenül szükséges ellenőrzés. Az adatok így nem válhattak operatív intézkedések alapjává.

A Központi Statisztikai Hivatal 1950 első felében az illetékes szervek – elsősorban az Országos Tervhivatal és Belügyminisztérium – bevonásával elkészítette egy átfogó, ún. komplex városi és községi helyzetkép-statisztikai adatfelvétel tervezését. Ez a felvétel – amelyet a hivatal 1950. július 15-i állapotnak megfelelően hajtott végre – jelentette az első komoly lépést a helyzetkép-statisztika terén. A kérdőív szisztematikusan foglalta össze a városok és községek állapotára legjellemzőbb, illetve azok fejlesztése szempontjából elsősorban figyelembe veendő kérdéseket. Így az adatok – közel 100 kérdőpontban – a városok és községek földrajzi és települési viszonyait, általános igazgatási, közlekedési, egészségügyi és szociális, mezőgazdasági, kereskedelmi, ipari, kulturális és pénzügyi helyzetét, ezenkívül a városok és jelentősebb községek helyi közlekedési viszonyait, valamint közművekkel való ellátottságát is felölelték.

Az adatok megbízhatóságát azon kívül, hogy az adatszolgáltatók a városi, illetve a községi tanácsok voltak – amelyek a bizonylati alátámasztás eszközeivel rendelkeztek – a Központi Statisztikai Hivatal mind a megyei statisztikai csoportok útján való, mind pedig közvetlen ellenőrzéssel is előmozdította.

Az 1951. év folyamán több területi tervezéssel foglalkozó szerv (Országos Tervhivatal, Területrendezési Intézet, Belügyminisztérium) több ízben is felmerült konk-

rét kívánságainak kielégítése céljából a Központi Statisztikai Hivatal Város- és községstatisztikai osztálya 1952. évre új városi és községi helyzetkép-statisztikai adatgyűjtés végrehajtását vette tervbe.

Az új adatgyűjtés megtervezésénél a Központi Statisztikai Hivatal – az 1950. évi helyzetkép-statisztikai felvétel tapasztalatait levonva – messzemenően figyelembe vette a város- és községfejlesztési terveket készítő szervek, valamint a helyi tanácsok szempontjait is.

A város- és községstatisztikai osztály a kérdőívtervezet összeállításakor megvizsgálta a hivatalon belül rendelkezésre álló adatokat és az azokra vonatkozó kérdéseket, amelyek szekunder úton beszerezhetők, kihagyta a tervezetből. A kérdőívtervezetet – miután annak egyes pontjait az illetékes szakosztályokkal megvitatta – véleményezés végett megküldötte az Országos Tervhivatal és a Belügyminisztérium illetékes osztályainak. Az itt kapott javaslatok, illetve szempontok figyelembevétele után a Város- és községstatisztikai osztály több városban és községben végrehajtott helyszíni kiszállások során megvizsgálta az adatszolgáltatás, valamint a bizonylati alátámasztás lehetőségeit és a kérdőív kitöltési utasítását a helyi szempontoknak megfelelően készítette el.

A tervezett felvétel – elsősorban a városokra és a jelentősebb községekre vonatkozóan – átfogóbb és részletesebb, mint az 1950. évi; kibővül a belterületi utak és utcák, a közművek, a kulturális és sportlétesítmények stb. adataival, szekunder úton pedig a helyi ipari üzemekkel, szolgáltató vállalatokkal való ellátottságot is vizsgálja. Visszatekintő adatok gyűjtésével leméri a felszabadulás óta, valamint ezen belül az 1951. év folyamán bekövetkezett fejlődést is.

Ez a jól előkészített és megszervezett helyzetkép-statisztikai adatgyűjtés veti meg *a városi törzskönyvek alapjait* is. A jövőben végrehajtandó helyzetkép-statisztikai adatgyűjtések *már nem állapotfelvételek lesznek, hanem csak a megadott időszakban bekövetkezett változást fogják lemérni.*

*

A városi és községi helyzetkép-statisztikánál a felvételi és egyúttal a beszámolási egység is a község, illetve a város (a külterületi helyzetkép-statisztikánál a felvételi egység a külterületi lakott hely, viszont a beszámolási egység az anyaközség), tehát az adatszolgáltatók a városi, illetve községi *tanácsok*.

A városokban és a nagyobb községekben – már csak azért is mert ezek bővebb adatszolgáltatásra kötelesek – bonyolultabb a helyzet. Éppen ezért helyes, ha itt az adatok begyűjtéséről a tanács tárgykör szerint illetékes osztályai, csoportjai vagy szakelőadói gondoskodnak. Így lehet biztosítani az adatszolgáltatás gyorsaságát, pontosságát és ellenőrzését is. A városi statisztikus vagy statisztikai csoport feladata ezen a téren abban áll, hogy az egész adatgyűjtést összefogja, ellenőrzi és a határidő betartásáról gondoskodik.

Az adatokat az illetékes osztályok, csoportok, illetve szakelőadók az általuk vezetett nyilvántartásokból, vagy az egyéb módon rendelkezésükre álló bizonylatokból, kimutatásokból szolgáltatják. A legtöbb adatra vonatkozóan megvan a bizonylati alátámasztás, így például a legnehezebbnek látszó adatokról – a belterületi utakról, utcákról és terekről – a városok építésügyi osztályán pontos nyilvántartást vezetnek. A hiányzó – többnyire az üzemekre, intézményekre vonatkozó – adatokat ugyancsak az illetékes osztályok, illetve csoportok, vagy előadók gyűjtik be az adatszolgáltatóktól s egyúttal az adatszolgáltatás ellenőrzését is végrehajtják.

A megyei és járási statisztikai csoportok feladata elsősorban az adatgyűjtés végrehajtásának ellenőrzése, amelyre vonatkozóan az adatfelvétel elrendelésével egyidejűleg részletes utasítást kapnak.

Igen fontos, hogy a járási és megyei statisztikusok tisztában legyenek a helyzetkép-statisztikai felvétel rendkívüli jelentőségével, a munka sikerét szívügyüknek tekintsék, és az adatgyűjtés sikeres lebonyolítása érdekében a helyi tanácsoknál is megfelelő felvilágosító munkát fejtsenek ki.